

analysis and comparison of the novels from the French literature about the First World War by Henri Barbus «Fire», L-F. Celin «Journey to the End of the Night», J. Giono «The Great flock», R. Dorgeles «Wooden Crosses». The focus was on the documentary basis of these novels, which have pronounced expressionist features. The article also raises the question of the existence of expressionism in French literature, and it was found that the paramount theme of the expressionism was war, and in general the phenomenon of expressionism is historically related to the First World War. The poetics of expressionism in the novels are investigated. The comparative analysis of the above-mentioned works was performed, typological proximity was found on the problem-thematic and artistic-figurative levels. The difference was found on the style level. Common expressive accents are found.

Key words: expressionistic style, poetics of expressionism, «poetics of fire», expressionistic accents, French expressionism, expressionistic means.

Радавська Оксана Мстиславівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, *ORCID ID: 0000-0002-9656-5246*; radavska@rambler.ru

УДК 821.161.2-321.6.09Ю.Шкрумеляк:[7.044(=161.2)-058.65]

Ірина Роздольська

«Поїзд мерців» Юрія Шкрумеляка: особливості стрілецької генераційної та жанрової свідомості

Проаналізовано твір Юрія Шкрумеляка (1895-1965) «Поїзд мерців» (1922) під назвою «Картини жертв і трудів». У центрі складної жанрової структури – візія стрілецького чину 1919 року в історично та генераційно-значущих вузлових моментах, які алегоризуються і символізуються одночасно, подана у хронологічній послідовності: «Перехід через Збруч», «За Соборність», «В Києві», «Перше листопада», «Катастрофа дозріла» тощо. Таким чином жанрова структура твору виростає внаслідок синтезування документальних і художніх стратегій, хронікарсько-літописних та художньо-візійних завдань. Нарис, хроніка, етюд, алегорія, імпресія, новела, щоденник, роман, спомин в сукупності ідентифікують наратив Ю. Шкрумеляка, засвідчуючи жанровий синтез генологічної свідомості автора, що його зумовила генераційна травма стрілецького покоління.

Ключові слова: Юрій Шкрумеляк, «Поїзд мерців», жанр, генераційна свідомість, жанрова свідомість, жанровий синтез.

Від початку входження твору учасника січово-стрілецької когорти Юрія Шкрумеляка, який повністю розділив долю своєї воєнної генерації і в УСС, і в УГА, «Поїзд мерців» (1922) у літературознавчий дискурс від часів незалежності України, його насамперед потрактовували тематично – як складову частину «Стрілецької Голгофи» (Н. Мафтин, М. Хороб, Н. Шумило), вбачаючи у жанровій структурі твору насамперед поєднання ліричного й епічного начал, присутність у творі «малих форм», «ліризованої оповіді та документальності». Міжвоєнна критика (В. Бобинський) твір недооцінювала [1, с.441-458]. «Поїзд мерців» попри неоднозначність жанрових дефініцій, насамперед вписується у парадигму стрілецької прози, культивованої учасниками нещодавніх визвольних змагань у міжвоєнний час, що її окреслюють і твори великого формату, і малого – Р. Купчинського, О. Бабія. М. Матіїва-Мельника та ін. При цьому підкреслено тісний зв'язок хронотопу творів і авторської свідомості із часом 1914-1920-х років. Відсутність же системного синтезованого погляду на жанр твору на фоні спорадичної уваги літературознавства до нього, відповідно, актуалізують обраний напрямок дослідження.

При цьому спорадично виникали і перші жанрові дефініційні конструктори твору – «ліричний щоденник» (М. Хороб) [4], «спогад-нарис», прикметний і документальністю свідчень очевидця, і високим трагедійним пафосом (Н. Мафтин) [3, с. 74]. При цьому дослідниця важливим компонентом поезики твору вважає стильовий чинник, а саме експресіоністський [3, с. 75], солідаризуючись із Н. Шумило [28, с. 306] який у ньому розгортається навколо центрального експресіоністичного образного компоненту, – «поїзду мерців» [3, с. 75]. При цьому відзначено, що цей компонент «працює» в усій цілості тексту як лейтмотивний образ, що є і назвою, і «віссю композиції», що акумулював «енергетику» страждань і жертви, ставши водночас віссю композиції» [3, с. 75]. А тут уже, вважаємо, варто говорити і про новелістичні можливості тексту, оскільки функціонування лейтмотивного образу, який «рухає сюжетом», його драматичними поворотами, засвідчує новелістичну ознаку жанрової природи твору Ю. Шкрумеляка.

Концепт поїзда мерців впродовж руху сюжетів в кожній із частин, набирає різноманітних значень – і документально зумовлених, як-от конкретний потяг, у якому захворіли стрільці на

тиф під час походу Великою Україною, чи те, що залізничний обоз буквально перетворювався на домовину на колесах. *«Образки зі страхіття тої доби нашої мандрівки, які подаємо, дають тільки слабе поняття величі тої заглади, яка випала на нас бездомних»* [5, с. 16]. Так факт інспірував своє максимальне екзистенційне укрупнення у відповідному образі, що символізувався. Це поїзд приречених на смерть, свідомих власної долі. *«...усіх порівнала хвороба, усім витиснула на обличчю однакове тавро терпіння а на чолі – знак смерті»* [5, с. 18]. Тифозні ж виздоровці – живі мерці, тіні, *«прозорі воскові фігури, як ті аскети, що ось-ось мають вже замінитися в астральне тіло. [...] ніби не з цього світа»* [5, с. 22–23]. Місто дислокації стрільців – «місто тіней, вмерлих» [5, с. 38]. Навіть більше – ціле стрілецьке військо, увесь стрілецький чин посвятний – великий поїзд мерців. Для цього Ю. Шкрумеляк посилається на виступ М. Євшана-Федюшки 1 листопада 1919 року у річницю створення ЗУНР «Великі роковини»: *«І падуть з уст автора «Великих роковин» важкі, але правдиві високі слова... Нам уже ніщо від життя не дістанеться. Пропали всі надії. Тішмося тільки тим, що станемо чорним погноєм для наших поколінь, які виростуть на ньому буйно і широко і здобудуть собі волю, якої ми не могли здобути... Станемо погноєм для розвою високих стремлінь, для діннення святої мети, а це чейже дуже почесна роля»* [5, с. 31].

Сам автор також здійснив спроби дефініювати жанр власного дітища. Для нього, колишнього січового стрільця, це «героїчний епос боротьби за соборність». Прикметно., що дослідники приймають цю тезу, обґрунтовуючи змістовою структурою тексту. Ми б вбачали тут акцентування насамперед на історизмі як першопоштовху генераційної свідомості автора, оскільки саме бажання осмислити героїку і трагіку стрілецького чину, його екзистенційної й історичної Голгофи спровокувало появу задуму, потім по гарячих слідах самого твору, зумовило хронологічний виклад подій у межах одного-єдиного року соціально-історичного часу твору – 1919-го. Справді, у центрі складної жанрової структури – візія стрілецького чину 1919 року в історично та генераційно-значущих вузлових моментах, які алегоризуються і символізуються одночасно, подана у хронологічній послідовності: «Перехід через Збруч», «За Соборність», «В Київі», «Перше листопада», «Катастрофа дозріла» тощо. При цьому маємо точне датування епізодів – 15 липня, 31 серпня, 10 листопада та ін.

Авторська артикуляція «героїчного епосу» через ряд епізодів, що мають власну змістову, внутрішню структурну автономність дозволила свого часу літературознавцям бачити твір збіркою нарисів, однак підзаголовок твору Юрія Шкрумеляка «Поїзд мерців» під назвою «Картини жертв і трудів» націлює на сприймання уміщених під однією обкладинкою понад двадцяти оповідок як єдиної текстової цілості. Авторські інтенції щодо єдиного дискурсу передає дедикація твору, у якій акцентовано процес написання «як на одному подиху»: «писано 19-го року, в місяці падолисті». З іншого боку, на цілісність представлення і подальшого сприймання націлює лейтмотивний центральний образ твору – поїзду мерців, сенси якого розкриваються по різному в кожному епізоді, який також функціонує на межі хроніки, оповідання, новели, нарису, спомину, ліризованого етюда.

Поруч із історизмом у жанровій парадигмі «Поїзду мерців» актуалізується і меморіальна стратегія твору, втілена у дедикації – «на вічну пам'ять і славу жертв і трудів українських воїнів», що виявляє документальну націленість авторської свідомості. Автор намірений згадати і пам'ятати вічно кожного, хто був у тому поході мерців, навіть вибудовувати його початки – із усіх могил української звитяги, що назбирались в Україні з давніх давен – із мертвими гетьманами, сотниками та осавулами. Автор у контекст розповіді вводить імена знаних і незнаних героїв галицької стрілецької братії – четаря Сидора Даниловича, священничого сина, хорунжого Василя Свидрика, молодого хорунжого Когута [5, с. 2], незабутнього Миколу Євшана-Федюшку, «молодшого друга Грушівського і Франка» [5, с.30], поручника Теофіля Мойсейовича [5, с. 36], та багатьох інших, творячи трагічну книгу пам'яті, своєрідний величезний мартиролог поляглих в результаті абсолютної самопожертви задля стрілецької ідеї.

Розповідь про історичний і «географічний» рух стрілецького війська по карті України стрілецькими дорогами, ведеться навколо концепту військового походу, війська в дорозі, яке не лише проходить «стаціями» геополітичних випробувань, переможними і невдалими, а рухається насамперед між екстремами «життя»-«смерть», в межовій ситуації, на порозі фізичного й історичного небуття, тобто екзистенційно. При цьому одночасно фіксується увага на індивідуальній та загальній екзистенційній історії у тексті, що у сукупності сугерує тотальність катастрофи. У центрі уваги – контрастний розвиток стрілецької екзистенції впродовж 1919 року –

від віри і надії на скорий переможний кінець визвольного змагу до суцільної десперації і зрезигнованості, гартування стрілецького характеру, генералізація у ньому рис братерства, карності, самопосягати, чину, трагічного оптимізму, сили і твердості. В поході на Київ Шкрумеляковий сукупний герой-стрілець пішов *«на ново у боєвий тан; і станули в ряди, якби нічого. Сильні, тверді вони – і непохитні. Ті самі, що й там – під Городком [...] Тільки трохи споважніли, тільки трохи посумніли, – а завзяття стало більше понуре, кам'яне. [...] добірне товариство»* [5, с. 5]. А наприкінці епопеї *«ті, що остали, були готові на все. Не страшний їм був ні голод ні холод, ні зима люта, а вже найменше ворожа куля. Вони стали безоглядними одчайдухами, а зродила ту одчайдушність віра, що справа, яку обстоюють, справедлива, – виграти мусить»* [5, с. 15-16].

По суті автор окреслює за допомогою документально точних вірзок навколо трагедії стрілецького війська чотирикутник смерті із чотирьох ворожих сил – людських і нелюдських – польського війська, більшовицького, денікінського і «марева сипного тифу» [5, с. 16].

Історія, меморія, екзистенція як авторські стратегії уприсутнюються уже в «Пролозі» твору, який націлює читача сприймати твір глобально і так само глобально, тобто по-історіософськи, мислити над фактами недавніх політичних подій. По суті так автор втілює отой свій намір героїчного епосу, тобто, якщо говорити сучасною мовою, отого великого епічного формату, що його називають романом. Щоправда, важко одразу розгледіти «романність» у структурі за іншими генологічними вкрапленнями, однак «на виході» усе одно постає романа синтеза, яка виростає із стереометрично закреного на перехресті поліфонії різноманітних авторських голосів-нарративів – ліричного, документально-фактового, меморіально-документального, екзистенційного художнього світу. Факт, переживання, емоція, оцінка живлять проблемний нерв кожної частини великого нарративу. Документальний переказ, образ, алегорія, символ в сукупності творять поезику кожного фрагмента, цінують стиль Ю. Шкрумеляка.

Однак в основі нарративу – усе таки правда нещодавньої історії, болюча естетика факту. Автор не може оминати травматичного досвіду стрілецького покоління, фіналу стрілецької ідеї, що базувалась на трьох домінантах відчуття національної соборності – «визволяти братів українців з московських кайдан» і творити із ними

єдину Україну із центром у Києві єдиним фронтом, обороняти її від ворогів із заходу. Тому так болісно пережито у тексті такі протилежні змістові стрілецької ідеї воєнно-польові комбінації керівництва армій як – відхід Петрушевича у Румунію, наказ Петлюри про розстріл генерала Тарнавського, особливо союз Петлюри із поляками, «першим ворогом», що сприймалося як зрада і катастрофа, облудні ходи армії Денікіна, перегрупування стрілецької армії на два фронти – більшовицький і денікінський [5, с. 14].

Особистий воєнний досвід дозволив авторові промовляти «ізсередини» історії, «інсайтами»-освяненнями, межово відвертими і точними в емоціях і політологічних оцінках. Ю. Шкрумеляк – доброволець Легіону Українських Січових Стрільців з 1914 року, пройшов із куренем Г. Коссака, бойовий стрілець, який пережив поранення, тривкий шпитальний досвід, досвід підготовки актів Злуки ЗУНР і УНР ще 1 грудня 1918 р., він особисто переживав загальнонаціональний екстаз від переможного з'єдинення країни на Софіївській площі в Києві 22 січня 1919 року. Був у стрілецьких військових походах у степовій частині Наддніпрянщини, пережив тиф. Судження його з 1919 року отримують згодом продовження в стрілецькій історіографії, історіософські пуанти якої будуть ті ж самі – хиби союзництва, сліпота проводу, важливість Києва в генераційному задивленні галичан у велику Україну, містичний топос Збруча. Таким чином ще один наратив у «Поїзді мерців» – це наратив самого автора як учасника, очевидця-самовидця і самописця. Це також щоденник душі стрільця, вірного державницько-визвольним ідеалам своєї спільноти. Про фактично автобіографізм повісті, «великої прозової речі», про бойові дії УСС та УГА на два фронти – західному і східному говорить Р. Крутяк [2].

Ще одна жанрова риса цього непростого тексту – національний урбанізм. Нехай в етюдній формі, відповідній для мандрівних записок, максимально емоційними і ліризованими постають портрети українських міст – Вінниці, «гарного, як пуделочко, українського міста» [5, с. 21], Кам'янця на Поділлі, воєнної столиці, а також Києва, серця усієї України.

Отже, жанрова структура твору виростає внаслідок синтезування документальних і художніх стратегій, хронікарсько-літописних та художньо-візійних завдань. Нарис, хроніка, етюд, алегорія, імпресія, новела, щоденник, роман, спомин в сукупності ідентифікують

нарратив Ю. Шкрумеляка, засвідчуючи жанровий синтез генологічної свідомості автора, що його зумовила генераційна травма стрілецького покоління. Це дозволяє якісно переоцінити художнє значення твору Ю. Шкрумеляка, його жанрову унікальність, свого часу недооцінену, що не має аналогів ні у стрілецькому, ні загальному галицькому літературному дискурсі.

Література

1. Бобинський В. Гість із ночі: Поезія. Проза. Публіцистика. Літературна критика. Переклади. Київ: Дніпро, 1990. 623 с.
2. Крутяк Р. Юра Шкрумеляк. Пам'ятні місця у Львові [Електронний ресурс]. URL: <http://mij-kraj.com.ua/vidatni-postati-%E2%80%93-gordist-Ukrajini/yura-shkrumeliak-pam-iatni-mistsia-u-lvovi> (дата звернення 6.06.2018).
3. Мафтин Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х років ХХ століття: парадигма реконквісти. монографія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2008. 356 с.
4. Хороб М. Юра Шкрумеляк: один із чети крилатих. Сівач духовності: збірник спогадів, статей і матеріалів, присвячений професору Володимиру Полеку. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 197–210.
5. Шкрумеляк Ю. Поїзд мерців: картини жертв і трудів. Львів: Червона Калина, 1922. 96 с.
6. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. Київ: Задруга, 2003. 354 с.

References

1. Bobynskyi V. *Hist iz nochi: Poeziia. Proza. Publitsystyka. Literaturna krytyka. Pereklady* [Visitor from the night. Poetry. Proze. Publicistic writing. Translations]. Kyiv, 1990, 623 p. (in Ukrainian).
2. Krutiak R. *Yura Shkrumeliak. Pam'iatni mistsia u Lvovi*. Available at: <http://mij-kraj.com.ua/vidatni-postati-%E2%80%93-gordist-Ukrajini/yura-shkrumeliak-pam-iatni-mistsia-u-lvovi> (in Ukrainian).
3. Maftyn N.V. *Zakhidnoukrainska ta emihratsiina proza 20-30-kh rokiv XX stolittia: paradyhma rekonkisty* [The Western Ukrainian and Emigration Prose of the 1920-1930: Reconquista Paradigm]. Ivano-Frankivsk, 2008, 356 p. (in Ukrainian).
4. Khorob M. *Yura Shkrumeliak: odyz iz chety kryladykh* [Yura Shkrumeliak: one from the wingeds legion]. In: *Sivach dukhovnosti*. Ivano-Frankivsk, 2003, pp.197–210. (in Ukrainian).
5. Shkrumeliak Yu. *Poizd mertsviv: kartyny zhertv i trudiv* [The Train of the Dead]. Lviv, 1922, 96 p. (in Ukrainian).
6. Shumylo N. *Pid znakom natsionalnoi samobutnosti* [Under the sign of national originally]. Kyiv, 2003, 354 p. (in Ukrainian).

Iryna Rozdolska. «Train of the dead» by yuriy shkrumeliak: peculiarities of rifle generative and genre consciousness. Upon the entry of the work by Yu. Shkrumeliak, the participant of the Sich rifle cohort, who completely divided the

fate of his military generation into the Ukrainian Sich Riflemen and the Ukrainian Galician Army, «the Train of the Dead» (1922) in the literary discourse in the years since the independence of Ukraine, he was first interpreted thematically – as a component part of «the Rifle Calvary», seeing, first of all, the combination of lyrical and epic principles in the genre structure of the work, the presence of «small forms» in the work, «lyrical narrative and documentary». The title of the work subtitle is aimed at perceiving more than twenty stories as single text persistence, rather than a collection of essays. The author's intentions regarding a single discourse are transmitted by the dedication of the work in which the process of writing «as in one breath» is accentuated: «written in 1919 during the leaf fall². The above text also reveals the memorial strategy of the work – «for the eternal memory and the glory of the victims and the works of Ukrainian soldiers». The vision of the 1919 rifle rank in historical and generationally significant nodal moments is in the center of a complex genre structure, allegorized and symbolized simultaneously, is given in chronological order: «Crossing Zbruch», «For Unity», «In Kyiv», «First of November», «the Catastrophe Has Matured», and so on. Due to the leitmotif's image of the train of the dead, which performs the function of a novelist's falcon in the work, one should also talk about the novelistic characteristics of the text, since the functioning of the leitmotif's image «moving the plot» by its dramatic turns testifies to the novelistic feature of the genre nature of the work of Yu. Shkrumeliak. The image also aims to perceive the entirely textual set, since its meanings are revealed in different ways in each episode, which also functions on the verge of chronology, narrative, novel, essay, remembrance, lyrical etude. Historicism is the primary source of the generation consciousness of the author, since the very desire to comprehend the heroism and tragedy of the rifle rank, its existential and historical Golgotha provoked the appearance of the plan, the work itself, predetermined a chronological, documentary presentation of the events within one year of the socio-historical period of the 1919 work, testified novel features of the work, which actualized the genre of the novel in short stories. Thus, the genre structure of the work grows as a result of the synthesis of documentary and artistic strategies, chronicle and artistic vision tasks. An essay, a chronicle, an etude, an allegory, an impression, a short story, a diary, a novel, and a memo together identify the narrative of Yu. Shkrumeliak testifying the genre synthesis of the genological consciousness of the author, which was caused by the generation trauma of a rifle generation.

Key words: Yurii Shkrumeliak, «the Train of the Dead», genre, generation consciousness, genre consciousness, genre synthesis.

Роздольська Ірина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка, *ORCID ID:0000-0002-3308-1981*; yaremchuk.iryana74@gmail.com